

MARIËTTE HAMER

Kohnstammlezing

SAMEN LEVEN,
SAMEN SCHOLEN

SAMEN LEVEN, SAMEN SCHOLEN

KOHNSTAMMLEZING

SAMEN LEVEN, SAMEN SCHOLEN

MARIËTTE HAMER

 VOSSIUSPERS UVA

Vossiuspers UvA is een imprint van Amsterdam University Press.

Deze uitgave is tot stand gekomen onder auspiciën van de Universiteit van Amsterdam.

Ontwerp omslag: Kok Korpershoek, Hoorn

Ontwerp binnenwerk: JAPES, Amsterdam

© Mariëtte Hamer / Vossiuspers UvA, Amsterdam 2020

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j^o het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

DE KOHNSTAMMLEZING

Opvoeding en onderwijs verlangen een kritisch en levendig publiek debat. De docenten en onderzoekers van het *Samenwerkingsverband Onderwijs en Opvoeding Amsterdam*, een coalitie van opleidings- en onderzoeksinstituten in Amsterdam, proberen maatschappelijke betrokkenheid te combineren met hoogwaardige opleidingen en gedegen onderzoek. Ze zetten daarmee een traditie voort die in 1919 begon, het jaar waarin Philip Kohnstamm met de rede *Staatspaedagogiek of persoonlijkheidspaedagogiek* het ambt van bijzonder hoogleraar in de opvoedkunde aanvaardde.

In die oratie beargumenteerde hij dat de pedagogiek als wetenschap pas ‘waarlijk vrucht kan dragen’ indien ze in contact treedt met vragen van levensleer en wereldbeschouwing. Vanuit deze overtuiging ontwikkelde Kohnstamm concrete methoden om het rekenen en het lezen te verbeteren en was hij een praktisch voorstander van het individuele leren van het kind. Kohnstamm werd in hetzelfde jaar tevens directeur van het Nutsseminarium voor Pedagogiek, dat leraren in het voortgezet onderwijs en aan de kweekscholen een pedagogische scholing bood, en waar onderzoek werd verricht ten behoeve van de schoolpraktijk. Beide taken leven voort bij de instellingen die het *Samenwerkingsverband Onderwijs en Opvoeding Amsterdam* vormen.

Kohnstamm was een veelzijdig geleerde: filosoof, leerpsycholoog en theoloog. Opgeleid als natuurwetenschapper volgde hij in 1908, op 33-jarige leeftijd, zijn leermeester Van der Waals op als buitengewoon hoogleraar in de thermodynamica. Bij zijn inauguratie plaatste hij kanttekeningen bij het *dogma* van het determinisme. Maar het was meer dan intellectuele twijfel die Kohnstamm al voor de eeuwwisseling aanzette tot maatschappelijke en politieke strijdlust, waarin liberale vrijzinnigheid en een diepgaande christelijke overtuiging samengingen. Kohnstamm was in zijn overtuigingen in geen enkel opzicht sektarisch; hij was een groot voorstander van het openbare debat met mensen van verschillende richtingen.

In de geest van het levenswerk van Kohnstamm zetten we de traditie voort van het ‘publieke debat over onderwijs en opvoeding’. De jaarlijkse Kohnstammlezing draagt daaraan bij. Voor de eenentwintigste Kohnstammlezing, *Samen leven, samen scholen*, geven we het woord aan Mariëtte Hamer, voorzitter van de Sociaal-Economische Raad.

Wie is verantwoordelijk voor de ontwikkeling van mensen? De huidige samenleving stelt voortdurend hoge en veranderende eisen aan een ieder. We moeten ons blijven ontwikkelen, al was het alleen maar om te kunnen blijven doen wat we doen. Op school, werk, hobby, als vrijwilliger en thuis. De verantwoordelijkheid voor die ontwikkeling hebben wij, de samenleving, voor een groot deel bij het onderwijs gelegd. De scholen en leraren zetten zich geweldig in, op de specifieke wijze van het onderwijs: binnen de eigen structuren, met een eigen jargon en een eigen kalender. De samenleving staat vooral aan de zijlijn en heeft steeds meer verwachtingen van het onderwijs. Kan de samenleving zich nog afzijdig houden? Past dat bij de brede verantwoordelijkheid voor de ontwikkeling van mensen? Hoe zou de samenwerking tussen onderwijs en samenleving er ook uit kunnen zien?

Mevrouw drs. M.I. (Mariëtte) Hamer is sinds september 2014 voorzitter van de Sociaal-Economische Raad (SER). Van 1998 tot september 2014 was zij lid van de Tweede Kamer voor de fractie van de Partij van de Arbeid. Van januari 2008 tot mei 2011 leidde ze deze fractie als voorzitter. Voordat ze haar politieke loopbaan begon, was ze onder andere hoofd van de afdeling Strategisch Beleid en Beleidsverkenningen bij de directie Hoger Beroeps Onderwijs van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen en directeur van een instelling voor volwassenenonderwijs in Zuid-Holland. In 1984 was Hamer de oprichter en eerste voorzitter van de Landelijke Studenten Vakbond (LSVb). Zowel de relatie tussen onderwijs en arbeidsmarkt als emancipatievraagstukken zijn in al haar werkzaamheden belangrijke thema's. Zij studeerde aan de lerarenopleiding van de VU Nederlands en Omgangskunde. Aan de UvA behaalde ze haar doctoraal Algemene Taalwetenschap.

Prof. dr. Ron Oostdam (voorzitter), Faculteit Onderwijs en Opvoeding, Hogeschool van Amsterdam

Prof. dr. Monique Volman, Afdeling Pedagogische en Onderwijswetenschappen, Universiteit van Amsterdam

Prof. dr. Frans Oort, Research Institute of Child Development and Education, Universiteit van Amsterdam

Drs. Guuske Ledoux, Kohnstamm Instituut UvA BV

Prof. dr. Martijn Meeter, LEARN! Onderzoeksinstituut, Vrije Universiteit Amsterdam

Secretaris: Janneke Aben

VOORAF

Op het moment dat deze speech over de samenhang van onderwijs, ontwikkeling en samenleving zou worden uitgesproken zitten we volop in de maatschappelijke crisis door het coronavirus. Bedrijven sluiten hun deuren en passen hun productie of dienstverlening aan. Medewerkers worden opgeroepen om thuis te werken. Kinderen kunnen niet naar school en moeten thuis worden opgevangen. Kinderen van ouders die toch aan het werk moeten, worden opgevangen door burens, bekenden of andere mensen die inspringen. Die opvang is niet een vervanging van de zorg van de scholen, maar een creatieve en verheugende extra inzet vanuit de samenleving.

De verwachting is dat de samenleving nooit meer hetzelfde zal zijn na deze ingrijpende periode. Laten we leren van onze ervaringen tijdens de coronacrisis. Laten we ook deze betrokkenheid van de samenleving bij de ontwikkeling van de kinderen en studenten koesteren. Het zou geweldig zijn als we de betrokkenheid van de samenleving een structurele plek kunnen geven in de toekomstige organisatie van ons onderwijs.

VERANDERINGEN IN GENERATIES

Zoals menige lezing begint, begin ik ook mijn verhaal: we leven in een tijd van voortdurende verandering. Natuurlijk is veranderen iets van alle tijden en hebben alle generaties met voortdurende veranderingen te maken. Elke generatie denkt ook dat de veranderingen die zij meemaakt zijn weerga niet kent. En elke generatie heeft daar ook weer gelijk in. Stelt u zich maar eens voor hoe elektriciteit het leven van mensen veranderde, nadat in 1882 de eerste elektriciteitscentrale in gebruik werd genomen. Het was het begin van de tweede industriële revolutie, samen met de uitvinding van de verbrandingsmotor en de productie van staal. De wereld veranderde in een paar decennia op grootse wijze. De veranderingen van de techniek hadden grote gevolgen voor het dagelijks leven van mensen. Eerst alleen voor het leven van de gegoede burgerij, maar weldra ook van grote groepen in de toenmalige samenleving.

Ook toen al waren de veranderingen groots en veelbelovend en kregen de technische veranderingen in de industriële omgeving al snel effect voor iedereen in het dagelijks leven.

BASISVAARDIGHEDEN

De huidige ontwikkelingen in onze revolutionaire digitalisering zijn net zo veelbelovend als die aan het einde van de negentiende eeuw en hebben ook effect op het leven van alle dag en voor (bijna) iedereen. Het effect van de veranderingen waarmee we vandaag de dag te maken hebben, is zo groot dat we ons moeten ontwikkelen om te kunnen blijven doen wat we op dit moment gewend zijn om te doen. Wil je een treinkaartje kopen, boodschappen afrekenen, een berichtje sturen, het televisieaanbod bekijken of een foto laten zien? De basisbeginselen van digitalisering moet je dan eigenlijk wel beheersen. Die basisbeginselen zijn dan ook nieuwe toevoegingen aan de basisvaardigheden waarover we al decennia spreken.

De basisvaardigheden van vandaag gaan verder dan de traditionele vaardigheden op het gebied van taal en rekenen. De basisvaardigheden omvatten naast taal- en rekenvaardigheden ook digitale en communicatievaardigheden. En iedereen die in onze samenleving mee wil doen moet deze basisvaardigheden beheersen. Iedereen die deze basisvaardigheden niet beheerst zou ze moeten ontwikkelen, tenminste als hij of zij mee wil blijven doen in de samenleving. En wie wil dat nou niet? Werkgevers-, werknemersorganisaties en kroonleden binnen de Sociaal-Economische Raad – en gelukkig veel meer partijen in de samenleving – willen graag dat iedereen mee blijft doen in de samenleving. Dat impliceert ook dat de samenleving een verantwoordelijkheid heeft ervoor te zorgen dat mensen zich kunnen ontwikkelen om de basisvaardigheden te beheersen. De ontwikkelingen in de digitale wereld gaan continu door, waardoor ook de basisvaardigheden veranderen. Daarom is het nodig te komen tot een leercultuur waarin mensen zich blijven ontwikkelen.

Dat iedereen meedoet, willen we niet alleen vanuit sociaal oogpunt. We hebben ook vanuit economisch belang alle talenten keihard nodig om ons welvaartsniveau vast te houden. Het is daarom logisch dat de brede zorg voor de ontwikkeling van alle mensen óók een zorg is van de overheid. Overheden, werkgevers, werknemers en onderwijsinstellingen hebben een gezamenlijke verantwoordelijkheid.

De zorg voor de ontwikkeling van alle mensen in Nederland ligt al meer dan een eeuw bij de samenleving en de overheid. Met de invoering van de leerplichtwet in 1901 zijn we daar, begin volgend jaar, 120 jaar mee bezig. 120 jaar, dat klinkt wel als een lange tijd. Toch, als in ogenschouw wordt genomen dat de tweede industriële revolutie toen al een eind op weg was, was de verplichte schoolgang helemaal niets te vroeg.

ONTWIKKELING VAN VAARDIGHEDEN

Sowieso zijn er opvallende parallellen te trekken met de ontwikkeling van mensen bij de industriële revoluties.

Tijdens de eerste industriële revolutie leidde de invoering van de stoommachine tot de eerste industrie met veelal eenvoudige werkzaamheden van de arbeider. De traditionele vaardigheden van de oorspronkelijke ambachtsman werden veel minder nodig en kinderarbeid werd een belangrijke economische factor. Ontwikkeling van de beroepsbevolking werd niet nodig geacht, sterker nog, ontwikkeling van de arbeiders was een risico voor de sociale stabiliteit.

Tijdens de tweede industriële revolutie werden sommige werkzaamheden complexer en werd er opnieuw waarde gehecht aan vaardigheden van de arbeider. Daarmee kwam ook de aandacht voor scholing en ontwikkeling van de arbeidersklasse onder de aandacht van de toenmalige bestuurders en beleidsontwikkelaars. De arbeider kreeg na een degelijke basisopleiding een vakopleiding, veelal aan een bedrijfsschool. Zodoende leerde hij de vaardigheden voor specifieke werkzaamheden binnen een specifiek bedrijf. Daarmee kon de arbeider zijn opleiding in de praktijk voor zijn baas terugverdienen op weg naar zijn pensioen.

Met de digitalisering is de derde industriële revolutie begonnen. Ontwikkelingen van technologie gaan sneller, de economische levensduur van duurzame productiemiddelen wordt steeds korter en kennis vermeerdert zich snel. De benodigde kennis en vaardigheden van de productiemedewerkers veranderen met de ontwikkelingen mee. En dus is het nodig dat iedereen zich blijft ontwikkelen, gewoon om te kunnen blijven doen wat zij of hij doet.

Dat ontwikkelen van de bevolking is in deze tijd van digitalisering echter wel aanzienlijk anders dan ten tijde van de invoering van de leerplichtwet. Was indertijd een belangrijke doelstelling van het onderwijs het delen en verspreiden van informatie,

vandaag hebben we allemaal toegang tot een veelvoud van de informatie die in 1901 nog voorbehouden was aan alle knappe koppen tezamen. En die informatie hebben we voortdurend tot onze beschikking, binnen eenvoudig handbereik.

VORMGEVING VAN ONDERWIJS

Als we vandaag het onderwijs helemaal opnieuw zouden moeten vormgeven, zouden we het nu op eenzelfde manier doen als we in 1900 hebben gedaan?

Nee, natuurlijk niet. En het huidige onderwijs is ook niet meer hetzelfde als in 1900 natuurlijk. Ons huidige onderwijs en de mogelijkheden voor ontwikkeling die we in onze samenleving hebben zijn niet meer hetzelfde als in 1901.

En toch..., de basis met het jaarklassensysteem, het curriculum, de aaneengesloten leerplicht voor een aantal jaren, de ordening van de schoolvakken... dat zijn kenmerken die in essentie niet heel erg zijn veranderd sinds 1901.

Zouden we die nu ook weer zo opzetten als we vandaag opnieuw zouden beginnen?

Een van de uitdagingen van het hedendaagse onderwijs is om de ontwikkelingen in de samenleving en de technologie ook in de ontwikkeling van de kinderen op te nemen. En nog dynamischer, het voortdurend ontwikkelen, van zowel vaardigheid als houding, hoort opgenomen te zijn in het onderwijsprogramma.

Maar hoe doe je dat, een bewegend doel opnemen in je onderwijsprogramma? En dan is er nog een bredere uitdaging: het gaat niet alleen om de steeds maar doorgaande veranderingen op te nemen in het onderwijs aan kinderen, maar ook in het onderwijs aan volwassenen. Steeds meer scholen voelen immers ook voor de voortdurende ontwikkeling van volwassenen en werkenden een verantwoordelijkheid. Deze uitdaging om de voortdurende ontwikkelingen op te nemen in het ontwikkelingsaanbod zet het onderwijs onder grote druk.

Het funderend onderwijs ervaart daarnaast een gestage stroom van maatschappelijke problemen die ze in het onderwijs moeten oplossen of aanpakken. Of het nou gaat over meer bewegen, verstandig omgaan met vuurwerk, het eten van meer fruit, het veilig fietsen, het voorkomen van verdrinking, het zingen van het volkslied of

weten welke websites wel of niet veilig zijn. Het is daarbij belangrijk een onderscheid te maken tussen essentiële ontwikkelingen in de samenleving en incidentele, modieuze vragen. De laatste categorie draagt niet bij aan een evenwichtig onderwijsprogramma, maar voor de eerste categorie zullen we een plek moeten vinden zonder dat het onderwijs overbelast raakt.

SAMENWERKING IN DE SAMENLEVING

Hoe stel ik me de samenwerking en samenhang van onderwijs en samenleving dan voor?

De scheiding tussen de wereld van het onderwijs en de rest van de samenleving is soms nog groot. Het onderwijs heeft een eigen jargon, eigen bevoegdheden, een eigen jaarkalender (die begint in augustus), eigen structuren, eigen wetten, eigen vakopleidingen, een eigen jaarbeurs, een eigen departement en een eigen financieringssystematiek.

Deze scheiding van onderwijs en samenleving was ooit heel productief. Het is heel effectief om alle kinderen van dezelfde leeftijd en ongeveer hetzelfde ontwikkelniveau hetzelfde leerprogramma te laten doorlopen. Dit past helemaal bij de tijd van de tweede industriële revolutie: een systematische aanpak van normeren, rubriceren, classificeren en kwalificeren, gericht op kwantiteit met een goede gemiddelde kwaliteit.

In de loop van de tijd zijn daar functies aan toegevoegd. Onderwijs werd niet alleen gericht op het voorbereiden op de arbeidsmarkt. Het onderwijs heeft drie functies toebedacht gekregen: kwalificatie, socialisatie en persoonlijke vorming. Die drie functies vullen elkaar goed aan. Welke van de drie functies de prioriteit heeft, wisselt van tijd tot tijd en varieert ook tussen de verschillende vormen van onderwijs en zelfs van school tot school, van leraar tot leraar en van leerling tot leerling. De aandacht is in de tijd over het algemeen verschoven van een cohort-gewijze aanpak naar een meer persoonlijke benadering.

Het sturen van onderwijs naar efficiëntie van grote cohort-gewijze massaproductie is minder belangrijk geworden. Het belang van het onderwijs voor de samenleving beweegt zich meer richting maatwerk en kwaliteit. Het wordt belangrijker om gedifferentieerd alle talenten van elke jongere te kunnen benutten dan het klaarstomen van

alle jongeren tot een gemiddeld niveau. Er is sprake van meer aandacht voor het individu dan voor het cohort.

De achter ons liggende oriëntatie op efficiëntie en cohort-gewijze aanpak heeft ertoe geleid dat het onderwijs vooral gericht is geweest op kostenbesparing en effectiviteit. Studiesucces en macrodoelmatigheid zijn lange tijd de belangrijkste criteria geweest in de bestuurlijke omgeving van het onderwijs. Het risico dat het onderwijs daarmee een tamelijk in zichzelf gekeerd systeem wordt, ligt op de loer.

De aandacht voor efficiency is het onderwijs zeker niet alleen aan te rekenen. Hiervoor draagt de politiek minstens zo'n grote verantwoordelijkheid. Aan de ene kant door de taakstellende financiering van het onderwijs en aan de andere kant door het steeds meer neerleggen van verantwoordelijkheden bij het onderwijs.

Opleiding en ontwikkeling is door de samenleving te veel weg georganiseerd naar het onderwijs. Bij het onderwijs ligt niet alleen de informatieoverdracht, maar ook de opvoeding en vorming tot zelfstandige burgers die voor zichzelf kunnen zorgen (en voor hun naasten) en in de samenleving kunnen participeren. Ik heb daarvoor al de voorbeelden genoemd van schoolzwemmen, voldoende bewegen en verkeersveiligheid. Maar er zijn ook andere leerinhouden bijgekomen. Ik noem er een paar: mediawijsheid, 21ste-eeuwse vaardigheden, algemene beroepsvaardigheden, ethische beroepsuitoefening, discriminatie en burgerschap. Allemaal heel belangrijke zaken natuurlijk, maar al die nieuwe onderwerpen liggen wel op het bureau van de leraar.

SAMENWERKING MET DE SAMENLEVING

En wat doet de samenleving? Hoe draagt de samenleving bij aan de ontwikkeling van de jeugd en de rest van de bevolking? De samenleving betaalt belasting waarmee het onderwijs wordt bekostigd. En dat moet het maar zijn?

Gelukkig niet. Ik zie dat steeds meer partijen zich medeverantwoordelijk voelen voor de opleiding en ontwikkeling van de beroepsbevolking. Niet alleen van de jongeren, maar ook van de mensen die op de arbeidsmarkt zijn of daar terecht willen komen. In de aanjaagfunctie van de SER voor de stimulering van een leven lang ontwikkelen zien we heel nadrukkelijk dat er een groot aantal regionale samenwerkingen aan het ontstaan is. Samenwerkingsverbanden waarin bedrijven, de vakbeweging en andere

maatschappelijke partners en onderwijsinstellingen zich samen inzetten voor het aanbieden van ontwikkeltrajecten van mensen in de regio. Dat doen de bedrijven niet louter uit sociale motieven. Veel partijen hebben er belang bij om schaarse arbeidskrachten aan zich te binden en talenten in hun organisatie te benutten. Maar ik zie ook niet economisch gedreven ‘goedheid’ van maatschappelijke partners van het onderwijs. Ik zie juist ook dat de solidariteit als fundament van onze samenleving, ook ten aanzien van participatie, opleiding en ontwikkeling weer aan kracht wint. Steeds meer partijen willen zich maatschappelijk verantwoord opstellen. Zij hebben aandacht voor duurzaamheid vanuit milieuoogpunt, maar ook voor duurzaamheid van de inzetbaarheid en betrokkenheid van mensen. Dus aandacht voor het menselijk kapitaal van onze samenleving. Dat zien we bijvoorbeeld ook terug in het debat over laaggeletterdheid wat recent in een SER-advies door sociale partners weer hoog op de agenda is gezet.

Die belangenafweging wordt ook gemaakt door de lokale en regionale overheden. Zij erkennen dat een goed opgeleide bevolking en het inzetten op duurzame ontwikkeling van de bevolking een belangrijke factor is voor het vestigingsklimaat van bedrijven, de innovatiekracht van de regio en de sociale samenhang in de maatschappij.

SAMENWERKING VOOR INNOVATIE

De beoogde samenwerking tussen onderwijs en maatschappelijke partners zou ook een inhoudelijk doel moeten dienen.

Van alle ontwikkelingen in de samenleving en van de technologie hebben partijen soms verschillende beelden. In de beroepspraktijk is een helder beeld over actuele ontwikkelingen van de productieprocessen, de inzet van nieuwe technologie en de te verwachten ontwikkelingen in de praktijk van de branche noodzakelijk. Binnen de onderwijs- en kennisinstellingen is er soms wetenschappelijke kennis over de richting van technologische en sociale ontwikkelingen die net buiten het beeld van een ondernemer vallen. Niet alle ondernemers kunnen al deze ontwikkelingen in beeld hebben. Voor een mkb-ondernemer is het natuurlijk erg ingewikkeld om zich voortdurend te blijven oriënteren op ontwikkelingen die niet met de dagelijkse orde van doen hebben. De ontwikkelingen liggen net te ver in de toekomst of treden op in een andere sector of branche. Het onderwijs kan de inbreng verzorgen van deze ontwikkelingen en bijdragen aan de vertaling voor de toepassing in de beroepspraktijk.

Om meer duidelijkheid te krijgen over welke ontwikkelingen van betekenis zijn voor toekomstige werkzaamheden, is inhoudelijke en gelijkwaardige samenwerking van onderwijsinstellingen en maatschappelijke partners van groot belang. Het gaat dan om met elkaar nadenken over wat toekomstige of huidige werknemers zouden moeten kennen en kunnen en daarvoor gezamenlijk en wederkerig een programma ontwikkelen. Een programma waarvoor alle betrokkenen bij de samenwerking ook een verantwoordelijkheid willen nemen.

Hoewel we steeds meer voorbeelden zien van de samenwerking tussen maatschappelijke partners en onderwijsinstellingen, gaat de samenwerking over het algemeen niet vanzelf. Daarbij moet ik aantekenen dat er grote verschillen zijn tussen de onderwijssectoren. In het middelbaar beroepsonderwijs is de samenwerking het meest op orde. Daar is ook een structuur om op landelijk niveau de samenwerking invulling te geven: de Samenwerkingsorganisatie Beroepsonderwijs en Bedrijfsleven, waarin 247.000 erkende leerbedrijven worden samengebracht om studenten ook tijdens het werk op te leiden. Ook in andere onderwijssectoren zijn er mooie voorbeelden van samenwerking op regionaal niveau. Toch valt hier nog een wereld te winnen. Er zijn in veel gevallen wel contacten over stages, bedrijfsbezoeken en andere incidentele activiteiten, maar structureel meedenken en meedoen aan de inhoudelijke invulling van het ontwikkelproces staat soms nog in de kinderschoenen.

Overigens denk ik bij samenwerking tussen maatschappelijke partners en onderwijsinstellingen niet alleen aan het middelbaar en hoger onderwijs. Ook samenwerking en samenhang met het funderend onderwijs is van groot belang. Dan gaat het er niet om dat maatschappelijke partners zich inlaten met het leren van de basisvaardigheden als taal, rekenen en sommige digitale vaardigheden. Maar veel activiteiten onder de noemer wereldoriëntatie, burgerschap, 21e-eeuwse vaardigheden en begrijpend lezen, winnen aan kracht als ze een verbinding hebben met realistische situaties en het echte leven. Daar zou de samenwerking tussen onderwijs en maatschappelijke partners van grote betekenis kunnen zijn. En het zou het onderwijs ook kunnen helpen het niet allemaal afhankelijk te maken van die ene leraar voor de klas die toch al overbelast is.

SAMENWERKING VRAAGT OVERBRUGGING

Dat het vinden van samenwerking niet vanzelf goed gaat, komt onder andere door de verschillende werelden waarin onderwijs en maatschappelijke partners opereren. Het bedrijfsleven wordt in eerste instantie gestuurd door economische factoren. Voor grote delen van het onderwijs hebben sociale factoren een grotere prioriteit. Dat beide factoren, sociale en economische, elkaar ondersteunen en afhankelijk zijn van elkaar, zijn ratio's die wel voor de langere termijn duidelijk zijn, maar op de kortere termijn het handelen (nog) niet sterk bepalen.

Daarbij zien we een conjuncturele beweging. Als het economisch goed gaat, is er in het proces ook meer ruimte voor ontwikkeltrajecten: een ontwikkeltraject voor de eigen werknemers, maar ook voor externe mensen, zoals studenten of aankomend medewerkers. Als het economisch minder goed gaat, dan is die ruimte in de bedrijfsprocessen er niet of minder en worden ontwikkeltrajecten als niet-prioritair op de langere baan geschoven. Onderwijsinstellingen komen daar dan mee in de problemen. Als een samenwerking die in het onderwijsprogramma is opgenomen opeens niet door kan gaan, vraagt dat een grote aanpassing, qua planning maar ook qua inhoudelijke borging. Daarbij zijn de inspanningen in economisch slechte tijden vaak nog harder nodig dan in goede tijden.

Voor de onderwijsinstelling staat het belang van de deelnemer voorop. Het is niet ongebruikelijk dat onderwijsmensen betrokkenheid van maatschappelijke partners die meedenken met de inhoud van het ontwikkelproces daarom met achterdocht bezien. Het gaat hen immers primair om het belang van de student te dienen en die is gebaat bij voorspelbaarheid en consistentie.

Ik denk dat het anders kan. Dat de samenwerking en verantwoordelijkheid van maatschappelijke partners en onderwijsinstelling een herijking verdienen. Onderwijs en maatschappelijke partners hebben er beide baat bij als ze intensiever samenwerken. En dan is het zaak dat eigen kenmerken van de samenwerkingspartners als uitgangspunt worden gerespecteerd.

Welke kenmerken zijn dat? Wat zijn de uitgangspunten van de samenwerking?

- Er is een gezamenlijke verantwoordelijkheid voor de ontwikkeling van iedereen in de samenleving, jong en oud, actief en (nog) niet actief op de arbeidsmarkt.
- Deze verantwoordelijkheid wordt gelijkwaardig en in wederkerigheid gedeeld.

- Het onderwijs heeft de expertise voor de organisatie van het leerproces, de didactic en de pedagogiek, voor jongeren, maar ook voor werkenden.
- Maatschappelijke partners hebben een relevante kijk op de huidige en nabije toekomstige ontwikkelingen van technologie en samenleving.
- Samen kunnen onderwijsinstellingen en maatschappelijke partners een helder beeld vormen van de technieken en leerinhouden van de toekomst.
- Samen dragen maatschappelijke partners en onderwijsinstellingen bij aan de toekomstverwachtingen ten aanzien van technologische en sociaal-economische ontwikkelingen op het beroepenveld.
- Maatschappelijke partners en bedrijven hebben in eerste instantie het economische belang van de eigen organisatie voor ogen voor zowel de korte als de lange termijn.
- Onderwijsinstellingen zijn verantwoordelijk voor het collectieve belang, het bedrijfsoverstijgende belang, het belang van socialisatie en persoonlijke vorming als wezenlijk onderdeel van het ontwikkelproces.
- Studenten en lerenden zijn medeverantwoordelijk voor hun eigen inzetbaarheid, nu en in de toekomst.

SAMENWERKING IN UITVOERING

Hoe kan die hechte en wederkerige samenwerking tussen onderwijs en samenleving er dan uitzien?

Ik heb daarvoor zes uitgangspunten die ik in een paar subpunten uitwerk.

1. Erkenning door onderwijs en maatschappelijke partners van de gedeelde verantwoordelijkheid en de gedeelde belangen.

Ik kan daarbij vier punten onderscheiden:

- Uitgangspunt is een respectvolle samenwerking te organiseren.
- Erken daarbij de wederzijdse afhankelijkheid van elkaar.
- Erken en waardeer elkaars expertise.
- Ga met elkaar de dialoog aan waarbij het meer gaat om naar elkaar te luisteren en om elkaar te willen begrijpen dan om te praten en elkaar te overtuigen.

2. Wees bereid om de organisaties en productieprocessen aan te passen en doe dat ook.
 - Zeg niet van tevoren wat wel en wat niet kan, maar laat dat de uitkomst zijn van de dialoog.
 - Zie het als een organisch proces op zoek naar optimale samenwerking die voortdurend aan veranderingen onderhevig is.
3. Ga ervan uit dat vaardigheden en houding aan weerszijden van de samenwerking aanwezig zijn én zullen moeten worden ontwikkeld. Geen van de partijen is bij voorbaat helemaal klaar voor de samenwerking.
 - Er is niet één partij die de richting bepaald, het is een gezamenlijk proces.
 - Laat elkaar kijken in de ‘eigen’ keuken.
4. Aan beide kanten van de samenwerking is er een overtuiging van gewenste leerinhouden, van de noodzakelijke vaardigheden en houdingen. Uitgangspunt is dat beide kanten gelijk hebben.
 - Breng de mensen die de uitvoering doen met elkaar in gesprek.
 - De gewenste leerinhouden en ontwikkeldoelen kunnen van tijd tot tijd en van persoon tot persoon verschillen en zijn contextafhankelijk.
5. Vraag maatschappelijke partners om ruimte te geven aan de professionaliteit en expertise van het onderwijs.

En direct hieraan verbonden:

6. Vraag het onderwijs, als bekostigde wereld, om het initiatief te nemen, maar schuw ook de initiatieven van het bedrijfsleven niet.
 - Laat het onderwijs actief op zoek gaan naar samenwerkingsrelaties. Maatschappelijke partners stellen zich hiervoor ontvankelijk op. De overheid stimuleert dit proces.
 - Onderwijsmensen leren zelf vaardigheden aan om de samenwerking te realiseren.
 - Het onderwijs helpt (leert) maatschappelijke partners bij het aannemen van hun rol.
 - Maatschappelijke partners stellen zich actief op en voelen zich vrij de onderwijsinstellingen op te zoeken.

Er zijn boeiende regionale voorbeelden van samenwerking van onderwijs, bedrijfsleven en overheden. Ik denk daarbij aan de *centre's of expertise* van maatschappelijke partners die met instellingen voor hoger beroepsonderwijs samenwerken op innovaties en op de ontwikkeling van de thema's van de topsectoren. Vergelijkbare goede voorbeelden zijn de centra voor innovatief vakmanschap, waarbij instellingen voor middelbaar beroepsonderwijs samenwerken met bedrijven aan de ontwikkeling van relevante vakvaardigheden, de inzet van nieuwe technologieën en innovatie van het beroepsonderwijs. In het voortgezet en primair onderwijs heb ik in het kader van de stimulering van techniek mooie samenwerkingsvormen gezien tussen regionale techniekbedrijven, samenleving en scholen. De Kubusscholen in Groningen zijn hiervan een mooi voorbeeld en de technasia in het voortgezet onderwijs. Ook de wijze waarop in sommige delen van Nederland universiteiten samenwerken met startups die nieuwe technologieën ontwikkelen en in de bedrijfsprocessen integreren, laten zien dat samenwerking weliswaar complex is, maar ook erg inspirerend en stimulerend.

Het is dus zeker niet zo dat samenwerking van begin af ontdekt moet worden. Er zijn mooie voorbeelden waarvan geleerd kan worden en die tot inspiratie kunnen dienen.

Het mooie van de voorbeelden is ook de diversiteit aan verschijningsvormen. Elke samenwerking vindt een eigen effectieve samenwerkingsvorm.

Hoe de samenwerking tussen samenleving en onderwijs eruit moet zien, moeten we niet centraal willen regelen. Laat dat afhankelijk zijn van de lokale en regionale situatie.

Uit de voorbeelden blijkt wel duidelijk dat echte samenwerking tussen samenleving en onderwijs ingrijpende gevolgen kan hebben voor ons denken over hoe onderwijs en ontwikkeling eruit moet zien. Onderwijs en samenleving blijken opeens heel goed samengevlochten te kunnen worden.

GEDACHTE-EXPERIMENT

Ik heb eerder de vraag gesteld of we het onderwijs zouden organiseren zoals het er vandaag de dag uitziet, als we het vandaag opnieuw zouden kunnen ontwerpen.

In het kader van deze vraag wil ik u uitnodigen voor een gedachte-experiment. Om los te komen van de vertrouwde vanzelfsprekendheden, om los te komen van de stevige structuur die scholen ons gewoonlijk bieden.

Denkt u met mij mee...?

Als onderwijs en ontwikkeling door de samenleving wordt gedragen...

Als zowel onderwijsinstellingen als maatschappelijke partners zich verantwoordelijk voelen voor de ontwikkeling van de bevolking...

Als de ontwikkeling niet per se een activiteit is die gedurende 14 jaar in jaargroepen en in één gebouw moet plaatsvinden..., zouden we ons dan een onderwijs-systeem kunnen voorstellen waarin vanaf een bepaald moment (leeftijd?) geen behoefte is aan een eigen (school)gebouw? Hoe zou het ontwikkelproces er dan uit kunnen zien?

- Hoe zou je het contact met de lerenden kunnen organiseren?
- Waar zou het zwaartepunt van het ontwikkeltraject komen te liggen? Op het aanbod van de vakken of de vraag van de lerende en de vraag van de maatschappelijke partner?
- Hoe ziet de driehoek lerende/docent/leermeester eruit?
- Hoe organiseer je het ontwikkeltraject voor grote groepen jongeren?
- Wat is dan leidend in het proces, de individuele ontwikkeling, de efficiency van het bedrijfsproces van de maatschappelijke partner of het bedrijfsproces van het onderwijs?
- Welke eisen stelt een andere opzet van de organisatie van ontwikkeltrajecten aan het onderwijspersoneel, aan de leermeester en haar/zijn omgeving en aan de lerende?
- Is er dan nog zoiets als een norm en vergelijkbaarheid op cohortniveau of zijn het individuele prestatie-indicatoren? Is dat wel of niet wenselijk? Wat is dan het civiel effect van het ontwikkeltraject? Zit dat in de institutionele prestatie (examen)?
- Ik weet dat er in Nederland goede voorbeelden zijn van onderwijsprogramma's die hun onderwijs niet meer in een vast schoolgebouw organiseren. Kunnen we dat breder organiseren? Willen we dat breder organiseren?

Ik heb de pretentie niet om deze vragen in deze lezing allemaal met u te beantwoorden. Maar ik weet niet hoe het u vergaat, bij mij roepen deze vragen allerlei beelden

op. Beelden van mogelijkheden om ontwikkeling midden in de samenleving te laten plaatsvinden. Beelden van mooie kansen voor onderwijsinstellingen om hun verbinding met de samenleving te benutten en te intensiveren voor realistisch en praktijk-relevant onderwijs. Mooie mogelijkheden ook voor maatschappelijke partners om mensen op een positieve, opbouwende wijze aan zich te binden en de Nederlandse leercultuur mede vorm te geven. Ook beelden van grote verantwoordelijkheden van de betrokken partijen. Verantwoordelijkheden die ook goed moeten worden geregeld en waarover we nog veel zullen moeten spreken.

Het gedachte-experiment brengt mij wel op het idee dat een veel hechtere samenwerking van onderwijs en maatschappelijke partners een heel realistische en stimulerende mogelijkheid is. Het is nog ver weg, maar alle mogelijkheden zijn wel aanwezig.

Het gedachte-experiment kunnen we de komende periode met passie voortzetten. Waar het om gaat is de andere benadering: een andere gedeelde verantwoordelijkheid van de samenleving voor de ontwikkeling van ons allemaal. Niet meer ‘weggeorganiseerd’ achter de schooldeuren, maar grotendeels gerealiseerd in het hart van de samenleving. Ontwikkelen wordt daarmee integraal onderdeel van het samenleven in onze samenleving. Of, zoals ik al vaker heb gezegd, ontwikkelen wordt daarmee net zo vanzelfsprekend als eten en drinken.

TENSLOTTE

De crisis rond het coronavirus waar we momenteel middenin zitten maakt duidelijk hoezeer schijnbaar verschillende onderdelen van onze samenleving hecht met elkaar verbonden zijn. De aandacht voor het onderwijs was in het begin van de crisis gericht op de tijdsbesteding van kinderen en studenten. Inmiddels wordt er ook gekeken naar de inhoudelijke gevolgen van de crisis voor het onderwijs en voor de ontwikkeling van de kinderen en studenten.

De coronacrisis verandert heel veel ingesleten patronen. We moeten leren vanuit huis, achter de computer, sommigen op school, anderen met elkaar in een klein groepje. Dat gaat ons veranderen. Proefondervindelijk en noodgedwongen gaan we de voordelen van een ‘online’ samenleving in hoge snelheid ontdekken. Laten we ook daarvan leren.

De wereld zal er hierna nooit meer helemaal hetzelfde uitzien. Ik verwacht dat ook het onderwijs blijvend zal veranderen. Het lijkt me een uitgelezen moment om de verbinding tussen ontwikkeling en samenleving opnieuw te bezien en in grotere samenhang te gaan organiseren.

Eerder verschenen in de reeks Kohnstammlezingen

Dolph Kohnstamm: *Hulp speciaal aan leerlingen met goede werklust* (2000)

Kees Schuyt: *Het onderbroken ritme* (2001)

Kees Fens: *Na vijftig jaar* (2002)

Piet de Rooy: *Verstrikt in cijfers en anekdotes* (2003)

Henriëtte Maassen van den Brink: *De maat der dingen* (2004)

Vincent Icke: *Donkere materie: ons kind en het Heelal* (2006)

Frits van Oostrom: *Een zaak van alleman* (2007)

Pieter Winsemius (e.a.): *Niemand houdt van ze...* (2008)

Frank Furedi: *Socialisation as Behaviour Management and the Ascendancy of Expert Authority* (2009)

Christien Brinkgreve: *Het belang van emotioneel kapitaal* (2010)

Louise O. Fresco: *Feiten in Overvloed* (2011)

Rob Wijnberg: *Mediawijsheid in tijden van beeldvorming* (2012)

Sywert van Lienden: *Het karakter tussen personalities en robotbreinen* (2013)

James Kennedy: *Democratisch burgerschap als goede omgangsvorm* (2014)

Alexander Rinnooy Kan: *Hoe goed is het Nederlandse onderwijs?* (2015)

Andrée van Es: *Liever onverschrokken dan handelingsverlegen* (2016)

Paul Verhaeghe: *Identiteit, autoriteit, onderwijs* (2017)

Femke Halsema: *Veilige plek voor onveilige meningen* (2019)